

Анотація

Пономаренко Ю.А. Дія кримінального закону в механізмі кримінально-правового регулювання. – Стаття.

Проблема поняття дії кримінального закону до цього часу залишається мало дослідженою в кримінально-правовій науці. Розуміння цього феномену має принципове теоретичне значення, оскільки дозволяє виявити та глибше зрозуміти особливості законодавчого впливу на поведінку людей та ефективність такого впливу, а також важливе практичне значення.

Ключові слова: дія кримінального закону

Summary

Ponomarenko Y.A. Activity of criminal law in the mechanism of the criminal and legal adjusting. – Article.

Till this time the problem of concept of action of the criminal law remains a little investigated in a criminal-legal science. The understanding of this phenomenon has basic theoretical value as allows rendering and more deeply understanding feature of legislative influence on people behavior and efficiency of such influence and also the important practical value.

Key words: criminal law in force

УДК 343.21(091)

Д.О. Балобанова

ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕЧНОСТІ ДІЯННЯ ЯК ПІДСТАВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Актуальність дослідження процесів криміналізації обумовлена існуючими на сучасному етапі реформування права та законодавства України проблемами, пов'язаними зі створенням науково обґрунтованого кримінального закону України. Розглядаючи процес криміналізації необхідно виділяти дві групи факторів, що впливають на неї: 1) підстави кримінально-правової заборони, що служать об'єктивними передумовами її встановлення; 2) принципи криміналізації, що відносяться до законодавчої техніки.

Підставам криміналізації, як об'єктивним передумовам її встановлення, приділяли увагу в своїх працях такі вчені, як Г.З. Анашкін, А.Д. Антонов, І.М. Гальперін, П.С. Дагель, Г.А. Злобін, М.І. Ковальов, О.І. Коробеев, В.М. Кудрявцев, В.О. Навроцький, В.О. Туляков, П.А. Фефелов та інші.

Серед юридико-кримінологічних підстав криміналізації суспільна небезпека займає домінуюче положення. Під нею розуміється “об'єктивна властивість діяння, яка визначається тією шкодою, яку це діяння спричинює або може спричинити суспільству” [1, 69; 2, 51]. Ще Ч. Беккарія відзначав, що “єдиним та істиним виміром злочинів є шкода, яку вони завдають нації” [3, 223]. Сказане означає, що ті або інші діяння забороняються кримінальним законом саме тому, що вони суспільно небезпечні, і аж ніяк не стають суспільно небезпечними лише тому, що забороняються. Критерієм розмежування злочинів і проступків служить ступінь суспільної небезпеки.

Вплив суспільної небезпеки в різних її проявах на встановлення кримінально-правової заборони можна дослідити з найдавніших часів на прикладах нормативних актів різних періодів розвитку Української держави.

Формулювання “суспільно небезпечні діяння” у нашому законодавстві вперше було включено в ст. 17 Декрету про суд № 2, виданого 18 лютого 1918 р., для визначення передумови відповідальності неповнолітніх, але не одержала в цьому декреті належного розвитку. Деякі інші декрети також не обмежувалися формальною констатацією оголошення діяння злочинним, а включали у формулювання злочинів вказівку на небезпеку, шкідливість конкретного діяння, тобто містили матеріальне визначення даного конкретного діяння. Керівні засади з кримінального права РСФСР 1919 р. визначали злочин як діяння, соціально небезпечне для пануючої системи відносин.

Характер суспільної небезпеки насамперед залежить від цінності того блага, якому заподіюється шкода конкретним людським вчинком, тобто від цінності тих або інших суспільних відносин. За допомогою норм кримінального права охороняються найбільш важливі суспільні відносини. Інші охороняються за допомогою інших заходів впливу, а не шляхом застосування покарання. Цінність групи суспільних відносин визначається законодавцем на момент прийняття закону залежно від конкретних умов життя суспільства в той або інший період. Наприклад, у Руській Правді були відбиті тільки 2 види злочинів: проти особи (вбивство, тілесні ушкодження, образи, побої) і власності (розбій, крадіжка, порушення земельних меж, незаконне користування чужим майном).

Статути Великого князівства Литовського 1566 р. і 1588 р. передбачали вже складну систему злочинів, які поділялися на види залежно від суспільних відносин, що охороняються, і їхньої цінності: злочини проти релігії; політичні злочини; державні злочини, які поділялися на злочини по службі й злочини проти порядку управління; злочини проти особи; злочини проти майнових прав; злочини проти моральності та родини [4, 87-88]. Право Запорізької Січі поділяло злочини на державні, проти православної віри, військові, проти порядку управління та суду, проти особи, майнові, проти моралі. Кримінальний кодекс Австрії 1852 р., що діяв на території Галичини й Буковини, поділяв злочини на публічні, спрямовані проти монарха, держави, посадових осіб і релігії, і приватні [5, 489].

Всі злочини в КК 1927 р. підрозділялися на спрямовані проти основ радянського ладу й тому визнані найнебезпечнішими та на всі інші. Залежно від цього строго диференціювалася відповідальність.

Крім цінності блага при вирішенні питання про визнання або невизнання діяння злочином, враховується характер посягання, тобто спосіб, яким заподіюється шкода. Злочинами визнаються тільки такі посягання, які за своїми об'єктивними властивостями можуть заподіяти суттєву шкоду благу, що охороняється. Наприклад, майновим правам, які розглядаються як об'єкт посягання, можуть завдати шкоди діяння, що носять характер крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства, привласнення або розтрати, знищення або пошкодження майна. Ці діяння законом визнаються злочинними. Але шкода

майновим правам може бути заподіяною і діяннями, що носять інший характер. Такі діяння законодавець не вважає злочинами. Розмежування злочинного й незлочинного за способом вчинення злочину було відомо ще праву Запорізької Січі, де під розбоєм розумівся раптовий озброєний напад на перехожих на дорозі за межами міста або села та грабіж їхнього майна, а грабежем визнавалося відверте заволодіння чужою річчю з метою привласнення. Спосіб виступав критерієм криміналізації в законодавстві революційного періоду 1917-1919 рр. – незаконний збут або придбання золота й платини в сирому вигляді, а також у злитках; застосування самостійно або з порушенням відповідних правил понаднормових робіт.

Суспільна небезпека діяння залежить і від інших обставин, які супроводжують вчинення діяння. Такими обставинами можуть бути час, місце, обстановка, засоби вчинення злочину. Ці обставини в усі часи враховувалися законодавцем при розробці складів злочинів. Наприклад, широка редакція Руської Правди говорила про крадіжку майна із закритого приміщення (тобто про крадіжку майна, що спеціально охороняється), що каралося підвищеними штрафами. Вчинення діяння поза зазначеного в законі часу, місця, обстановки й т.п. може не вважатися злочином.

Важливе значення для відмежування злочинного від незлочинного має характер і розмір заподіяної шкоди. Наприклад, ясного розуміння ступеня шкоди в Руській Правді не було, тому можна говорити про принцип казуальності: в акті перераховуються випадки порушення тілесної недоторканності з конкретними штрафами, але без спроб узагальнення. У праві Запорізької Січі крадіжка розрізнялася як звичайна (таємне заволодіння чужою річчю, вартість якої не перевищувала 20 рублів з метою присвоєння) і кваліфікована (майно вартістю понад 20 рублів, державні гроші). Тимчасовий уряд в 1917 р. встановив можливість залучення до відповідальності осіб, не тільки винних у посяганні на “повалення” органів верховної влади, але й тих, хто посягав на “позбавлення можливості їх (тобто органів влади) здійснювати таку”. У кримінальному законодавстві революційного періоду суспільна небезпека також найчастіше визначалася погрозою настання шкідливих наслідків або їхнім дійсним настанням (шпигунство, заподіяння збитків скарбниці під час перевезення залізницею).

Суспільна небезпека є ознакою, що відноситься до злочину в цілому, а не тільки до діяння. Тому як один із критеріїв оцінки ступеня суспільної небезпеки використовується характеристика суб’єкта посягання. Ряд ознак, що відносяться до суб’єкта, можуть впливати на розмежування злочинних діянь від незлочинних і оцінку ступеня небезпеки злочинів того самого виду. Такими ознаками є вік, посадовий стан, стійкість злочинної установки.

Наприклад, необхідно розрізняти ступінь суспільної небезпеки діянь, вчинених дорослими й неповнолітніми. “Права, за якими судиться малоросійський народ” (1740 р.) суб’єктами злочинів визнавали осіб, які досягли 16-річного віку. За всіх часів вік кримінальної відповідальності був проявом доцільності криміналізації або декриміналізації. КК УРСР 1927 р. підвищив до 16 років вік, з настанням якого стала можливою кримінальна відповідаль-

ність. Але вже постановою ЦВК РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. була встановлена кримінальна відповідальність неповнолітніх з 12-літнього віку за вчинення ними декількох видів злочинів. Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 р. піддали суттєвому скороченню сферу кримінально-правового впливу у відношенні неповнолітніх, у тому числі, був підвищений вік, по досягненню якого можлива кримінальна відповідальність.

Посадове положення особи або інший правовий статус такої особи в деяких випадках дозволяє вчиняти таке суспільно небезпечне діяння, що не може бути вчинене особою, яка не має такого статусу, або, будучи вчиненим особою, яка не займає такого положення, не заподіює великої шкоди благам, що охороняються законом.

За Руською Правдою суб'єктами злочинів могли бути вільні люди. Будь-який злочин мав на увазі виплату штрафів і майнові стягнення, для чого була потрібна наявність власності. Холопи, самі будучи різновидом власності, такої не мали, а майнову відповідальність за них несли їхні хазяї (платили штраф, але й могли віддати як компенсацію винного холопа) [6, 112]. Польсько-литовське законодавство XVI ст. суб'єктом злочину визнавало будь-яку вільну або феодално-залежну людину, починаючи з 14-літнього віку за Статутом Великого князівства Литовського 1566 р. й з 16-літнього віку – за Статутом 1588 р. [7, 32]. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. зберігало кримінальну відповідальність сільських, єврейських громад, тобто колективну відповідальність.

Законодавство революційного періоду (1917-1919 рр.) нерідко передбачало кримінальну відповідальність тільки певної категорії суб'єктів, чия соціально-політична характеристика вказувалася в нормах (ухилення від обліку та мобілізації фахівців сільського господарства; ухилення колишніх працівників гірського нагляду від реєстрації). До кримінальної відповідальності за здійснення приблизно половини всіх діянь, оголошених злочинними в розглянутий період, притягалися тільки спеціальні суб'єкти. З огляду на посилення боротьби з військовими злочинами та порушеннями декретів про військову службу в період громадянської війни, законодавство цього періоду прирівнювало до військового за суб'єктом діяння, вчинені робітниками та службовцями (наприклад, до дезертирів прирівнювалися особи, які ухиляються від трудової мобілізації).

Суспільна небезпека діяння та особи може характеризуватися стійкістю злочинної установки, яка зовні проявляється в кількаразовому вчиненні злочину. За КК УРСР 1960 р. у деяких випадках малозначні правопорушення визнавалися злочинними тільки при повторності або неодноразовості їхнього вчинення.

На оцінку суспільної небезпеки злочину впливає характер психічного ставлення особи до своїх дій і наслідків цих дій. Вітчизняна кримінально-правова політика як однією з основних ідей проголошує відповідальність тільки за винне вчинене діяння (ст.11 КК). Своє закріплення цей принцип одержав ще в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1885 р., де, крім того, були визначені ознаки й форми вини, обставини, що виключають винність.

Статути Великого князівства Литовського 1566 р. і 1588 р. розрізняли умисні й неумисні злочини, при цьому намір вчинити політичний злочин завжди вважався кримінальним діянням. У праві Запорізької Січі злочини ділилися на умисні, необережні і випадкові, хоча чітких критеріїв визначення форми вини ще не було встановлено. За австрійським кримінальним кодексом 1852 р. злочини могли бути вчинені з наміром і без наміру, за що винні несли відповідальність у різному обсязі. Кримінальний кодекс Зводу законів Російської імперії встановлював відповідальність при наявності умислу, наміру або необережності. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановлювало відповідальність за вчинення тяжких злочинів, злочинів і проступків як при наявності умислу, так і при вчиненні їх з необережності, але для проступків, вчинених з необережності, у декількох зазначених випадках відповідальність не застосовувалася.

Ступінь суспільної небезпеки діяння залежить не тільки від наявності вини і її форми, але від мети, що ставив перед собою злочинець, і мотиву, яким він керувався, вчиняючи діяння. Тому те саме діяння залежно від мети й мотиву може бути злочином, а може або не бути ним, або підпадати під ознаки іншого складу злочину. У тексті широкої редакції Руської Правди вже проглядаються мотиви злочинів: згадується випадок вбивства “на пиру явно”, що має на увазі ненавмисне, відкрите вчинене вбивство (а “на пиру” – значить ще й у стані сп’яніння), і вбивство “на разбое без всякої ссори” – розбійне, корисливе, навмисне вбивство, за яке могла призначатися вища міра покарання [8, 224]. У революційному законодавстві ознаки суб’єктивної сторони посягання в деяких випадках використовувалися як критерії криміналізації: форма вини (навмисне псування майна, що належить республіці), ціль (злом радянських і громадських складів з метою незаконного розкрадання, провіз продуктів з метою спекуляції). Тенденція на пом’якшення міри кримінального покарання за злочини, не обумовлені низинними мотивами, особливо чітко виразилася в процесі створення КК УРСР 1927 р., викликавши декриміналізацію низки злочинних діянь.

У цілому суспільну небезпеку можна визначити як об’єктивну (матеріальну) ознаку злочину, що виражає його небезпеку для суспільства й полягає в заподіянні або погрозі заподіяння шкоди інтересам, які охороняються правом [9, 67].

Важливо мати на увазі, що встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпеки, практично неможливо. Принцип суспільної небезпеки вказує на необхідність під час обговорення кожної кримінально-правової новели вирішувати питання про наявність такої в конкретного виду діянь: “...Принцип суспільної небезпечності вказує на той вихідний пункт руху пізнання, від якого воно повинно відправлятися при дослідженні питань обґрунтованості криміналізації діяння” [10, 217]. Необхідно відзначити особливість даного принципу, що складається в тому, що ступінь суспільної небезпеки може виявитися недостатнім для криміналізації, але не може бути занадто великим.

Література

1. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1987. – 268 с.
2. Филимонов В.Д. Криминологические основы уголовного права. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1981. – 214 с.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. И предисл. В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
4. История государства и права России. Учебник / Отв.ред. Ю.П. Титов. – М.: Проспект, 2001. – 544 с.
5. История Украинской ССР: в 10т. Т.1. – К.: Изд-во АН Украинской ССР, 1953. – 838 с.
6. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 640 с.
7. Памятники русского права. Вып.4. – М.: Госюриздат, 1955. – 632 с.
8. Петров И.В. Государство и право Древней Руси 750-980гг. – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2003. – 413 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., Х.: Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
10. Основания уголовно-правового запрета: Криминализация и декриминализация / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М.: Наука, 1982. – 304 с.

Анотація

Балобанова Д.О. Историчний процес формування суспільної небезпечності діяння як підстави криміналізації. – Стаття.

Серед юридико-кримінологічних підстав криміналізації суспільна небезпека займає домінуюче положення. Вплив суспільної небезпеки в різних її проявах на встановлення кримінально-правової заборони можна дослідити з найдавніших часів на прикладах нормативних актів різних періодів розвитку Української держави.

Ключові слова: криміналізація, небезпека

Summary

Balobanova D.O. Historical process of forming public unsafety act as grounds of kriminalization. – Article.

Among the juridical-criminological basis of criminalization, the social danger is dominant. The influence of social risk in its various manifestations on establishment the criminal prohibitions, can be explored from the ancient times on the examples of legislation from different periods of the Ukrainian state.

Key words: criminalization, danger

УДК 343.971

А.П. Тузов

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ І ЗЛОЧИННІСТЬ

Особистість злочинця, виступаючи своєрідним фокусом, в якому концентруються у складному поєднанні детермінанти усіх рівнів-від біопсихологічного до соціального, є найважливішою ланкою у механізмі злочинної поведінки, інакше кажучи, носієм причин такої поведінки. А тому глибоке вивчення і всебічне врахування складових внутрішнього світу особистості є необхідною